

УДК 81'27(477)(091)

**СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ КОМЕНТАРІ
У «ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ВАСИЛЯ СІМОВИЧА**

Ніна Гуйванюк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна
nina_gujwanjuk@mail.ru*

Систематизовано соціолінгвістичні зауваги автора «Граматики української мови» (1919) Василя Сімовича, у яких розкрито суспільний характер мовних явищ, їхню історію та межі територіального поширення. Це одна з теоретичних засад граматичної праці українського вченого, яка виявилася пізніше і в його діяльності як учасника Празького лінгвістичного гуртка. Члени цього гуртка заклали основи європейської соціолінгвістики, визначивши перспективу її подальшого розвитку.

Ключові слова: соціолінгвістика, суспільний характер мови, історія соціолінгвістики, Празький лінгвістичний гурток, Василь Сімович.

Наукові зусилля українських мовознавців спрямовані сьогодні на вивчення суспільної природи мови і формування соціологічного напрямку в мовознавстві. Його розвиток у 20–40-ві рр. минулого століття, як зазначено у працях Г. Мацюк, був відчутний не тільки в тематиці мовознавчих праць, але й позначився на розумінні сутності мовознавства та його завдань [1; 2].

Суспільну природу мови обґрунтовували представники Женевської школи (ідеї Ф. де Соссюра та ін.), французької школи (інтерпретації А. Мейє та Ж. Вандрієса), німецькі (Г. Шухард, К. Фосслер, Й. Л. Вайсгербер) та американські мовознавці (Е. Сепір і Л. Блумфільд). Особливу роль у формуванні соціологічного напрямку в зарубіжному мовознавстві відіграла Празька школа функціональної лінгвістики, сформована 1926 р. з ініціативи чеського мовознавця В. Матезіуса. Її членами були чехи Й. Вахек, Б. Гавранек, російські учені М. Трубецької, С. Карцевський, Р. Якобсон, а також українські науковці В. Сімович та А. Артимович. У «Тезах Празької лінгвістичної школи» (1929) учені відзначали, що мова має суспільний характер, що мовні явища прямо пов'язані з диференціацією або об'єднанням соціумів, а з іншого боку, мова реагує на запити суспільства, іномовні впливи, що відображаються в її лексиці та граматичній системі [1: 132–140].

Формування історії соціолінгвістики на основі праць про українську мовну дійсність – одне з актуальних питань. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне звернутися до граматичної спадщини Василя Сімовича, у контексті соціолінгвістичного напрямку про неї йдеться вперше. Тому завдання статті – розкрити соціолінгвістичні зауваги, своєрідні коментарі до мовних явищ, пов'язаних із суспільним характером мови та мовною ситуацією на початку ХХ ст.

Василь Сімович був справді великим ученим-мовознавцем. Вражає, передусім, його наукова чесність, вичерпне знання джерел і повага до фактів мови. Найбільш обширною і вагомою частиною мовознавчої спадщини В. Сімовича є, безперечно, численні підручники та посібники з української мови, серед яких центральне місце

посідає «Грамматика української мови» (1919) [3], яку високо оцінив, зокрема, Юрій Шерех (Шевельов). «Якщо я створив що-небудь корисне для науки, – писав він, – я завдячую це насамперед особистій праці й контактам із західними вченими, починаючи від Василя Сімовича, а потім Макса Фасмера, тільки малою мірою своїй формальній радянській освіті» [4: 255]. Юрій Шерех високо шанував В. Сімовича і за його належність до Празької школи лінгвістів. За його оцінкою, Василь Сімович надзвичайно багато дав філологічній науці, розкривши передусім національний дух української мови і заклавши наукові основи її граматики [4: 5].

Василь Сімович був переконаний у тому, що мова – це самобутній духовний продукт кожного народу. Слідом за німецькими ученими Г. Штейнталем та В. Гумбольдтом, які вважали, що основа індивідуальності мови закладена у своєрідності народного духу, В. Сімович неодноразово зауважував, що народний дух виявляється передусім у мові, а вже потім у звичаях, традиціях, вчинках тощо. Дух мови – це втілені у словах і виразах основи ментальності народу, особливості його психіки, світосприймання й світобачення. Тому навчитися мови означає не лише вміти говорити, а й думати тією мовою, використовуючи при цьому у всій різноманітності лексичні й граматичні ресурси. «Тільки ж учити ся мови зі словарів, як це робила колись наша інтелігентна молодь у 90-х роках XIX ст. – це дурниця. Назверх така мова, вивчена зі словаря, буде українська – слова будуть українські, дух мови – буде чужий» [3: 23]. Інше принципово важливе для В. Сімовича питання – чи з граматики можна навчитися мови?.. І він відповідає, що «з самої граматики ніхто ніколи ще мови не навчився й не навчиться» [3: 18], бо ж насамперед потрібно знати лексичне багатство мови, вміти використовувати синонімічне багатство форм при побудові фрази, розбиратись у тонкощах мови, відчувати відтінки й найтонші нюанси значень тощо. Учений радить вивчати фольклор, читати справді народних письменників, які самі не за граматики вчилися рідної мови, а розкрили її неповторну красу у своїх творах. «Не грамматика вчить, а живе слово» – робить висновок учений.

«Дух» мови міститься перш за все її національній специфіці – ці засади обстоює Василь Сімович. Він часто радить замість однієї граматичної форми вживати іншу, більш властиву українській мові, звертає увагу на специфічні риси граматичної системи української мови. І тут його граматичні погляди збігаються з думкою О. Потебні, що «заміна простої форми не є лише латка на старому платті, а створення нової форми людської думки» [5: 66]. Він постійно наголошує на цьому у своїй «Граматиці української мови», а ще на значенні освіти рідною мовою, оскільки саме в рідній школі мова набуває гнучкості, збагачується духовна скарбниця народу. «Треба тільки, щоб у школі панував завсіди живий дух мови, щоб мова не засмічувалася чуженицею – бо як вона вкрадець ся до школи, то не так легко вимести її з життя» [3: 23].

Пишучи свою граматичну працю, Василь Сімович орієнтувався, як він сам зауважує, на мову Наддніпрянщини – серце України, бо звідтіля пішло наше нове письменство (Котляревський, Шевченко, Куліш, Панас Мирний та ін.). Правда, автор зазначає, що й інші регіони збагачували українську літературну мову. Проте гострою була проблема, передусім, нормативності багатьох граматичних форм, вироблення єдиних критеріїв літературної норми. Як зауважує він у передмові до своєї граматики, на жаль, наприкінці XIX і на початку XX ст., оскільки «майже кожний письменник писав так, як чув од народу своєї околиці, – то в письменство повходило багацько таких граматичних творів (форм), що для загалу Українців незрозумілі, й теперішня мова їх уже не знає» [3: 16].

Саме з метою дати певні пояснення до мовних явищ і фонетичного, і лексичного та граматичного змісту, а також щоб «улегшити читачеві читання творів давніших письменників, – передусім давніших західно-українських письменників», Василь Сімович використовує посторінкові коментарі, розміщуючи їх внизу під текстом дрібнішим шрифтом, де їх було зафіксовано, а також рекомендує вживати або не вживати такі форми. Отже, сам автор пояснив, для чого він використовує своєрідні примітки, які й послужили нам окремим об'єктом спостережень, адже ці коментарі надзвичайно цікаві не тільки щодо регіонального поширення мовних явищ української мови, але й стосовно соціальної стратифікації мовних явищ та ставлення до них носіїв мови. Розглянемо їх, із соціолінгвістичного погляду, як особливі мовні вияви – ідіолекти або регіолекти [6].

Відома сучасна дослідниця Л. Ставицька зазначає, що «первісно вживаний на позначення індивідуального мовлення, детермінованих соціальними та психофізичними чинниками, цей термін [ідіолект. – Н. Г.] посів центральне місце в термінології соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, діалектології, стилістики, психолінгвістики та ін. Основна стратегія дослідження ідіолекту полягає у врахуванні його ієрархічної підпорядкованості таким «вищим» рівням соціально-мовленнєвої типізації, як: етнолект, соціолект, регіолект, гендерлект та ін., а також соціологічних характеристик людини-мовця, ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, протягом якого відбувається спілкування» [6: 15]. Саме в такому аспекті особливо цікавими виявилися своєрідні соціолінгвістичні «завваги»-коментарі у «Граматиці української мови» В. Сімовича, які він використовує передусім для обґрунтування своїх положень щодо нормативності/ненормативності численних варіантних форм у мові. Знаємо, що писав він свою «Граматику...» в умовах неунормованості і українського правопису, і граматичної термінології. Учений зазначає, що між виданнями Наддніпрянщини і Прикарпаття є деякі відмінності в правописах, на Закарпатті, у т. зв. Русинії, досі «офіційно» вживають «етимольогію» [3: 2]. Тому, готуючи до видання свою граматичну працю, В. Сімович дбає про те, щоб передусім українська літературна мова була однаково зрозумілою у Східній і Західній Україні.

Щодо правопису, застосованого у «Граматиці...», то автор зазначає, що «не може так бути, щоб кожний писав собі, як йому завгодно, по своїй подобі. Як усюди, так і в такій дрібниці, як правопис, мусить бути *дисципліна* (курсив наш. – Н. Г.), мусить бути хтось такий, що його голосу повинні всі слухати» [3: 2]. Таким «голосом», авторитетом мають бути науковці («вчені люде»), які мають визначити, «який правопис для мови найкращий». Авторитет для правопису – це найкращі зразки художнього слова, твори тих письменників, які відобразили дух народної мови і її специфіку, виробили зразки літературної мови. Тому на сторінках його праці постійно натрапляємо на покликання, хто з українських письменників фіксує таку форму або взагалі «*як і де кажуть*». Говорячи про мову творів письменників, які є найкращими зразками літературної мови, В. Сімович критично ставиться до тих, хто віддаляється від народної мови-основи. Наприклад, він говорить, що деякі молоді («новіщі») галицькі письменники «усе ще не покидають форм, які виробила собі українська *інтелігенція* (курсив наш. – Н. Г.) в Галичині, тим *занечищують* свою мову й роблять її малодоступною для наддніпрянських читачів. Такі «журнальні письменники», – пише він, – сидять у редакціях по великих містах, замкнуті в кабінетах, мов сільські престарезні баби на печі» [3: 22].

Чимало власне українських форм щодо написання чи вимови зазнали суттєвого впливу чужих мов, відступили на другий план, але заслуговують того, щоб їх повернути до активного вжитку. Наприклад, В. Сімович, відстоюючи літеру *г*, зазначає, що на Наддніпрянщині під впливом російської мови у школі та пресі поширився звук *г* там, де мав би бути *г*, через те, що московська (російська) мова має лише одну літеру, яку українці передають як [з]: *геометрія, географія, гімназія* тощо. «...Наддніпрянці, – пише В. Сімович, – читаючи кожне московське *г* по своєму, перекручують чужі називання, кажуть по своєму: *Гйоте (Гете), Гегель (Гетель), Германія* і т. д.» [3: 86]. Навіть дехто з мовознавців (наприклад Науменко) так само думає, нібито значок (літеру) *г* видумали галичани, але це неправда. І Василь Сімович для прикладу наводить Київські друки XVII ст. з писань Галятовського, який своє прізвище передав через *г* чи через *кг*, щоб переконати, що ця літера була відома і Наддніпрянщині [3: 86].

Правда, як зазначає автор «Граматики...», «велику вагу має тут, як і всюди, *саме життя* (курсив наш. – *Н. Г.*), практика, те, на що з-латинська кажуть *usus*, і на нього очей замикати не можна, і не звертати уваги ніхто не має права. Може скласти ся так, що життя поведе наш правопис своїм шляхом, без огляду на Академію Наук і тоді Академія сама, хоч-не-хоч, за життям піде», – пророчо висловився автор [3: 18]. Через те, що наша письменницька мова у своїй основі народна, то «нам треба прислухувати ся до *народу*, як він балакає».

У соціолінгвістичних коментарях Василя Сімовича натрапляємо і на власне гендерний аспект оцінки носіїв народної мови, зважаючи на тодішню соціальну ситуацію. «Але що чоловіки, головню молодчі, вештають ся по всіх усядах, служать у чужому війську, мають зв'язки з містом, то їх мова не дуже чиста. Отже куди краще, – радить В. Сімович, – прислухати ся до старих *дідусів* [курсив наш. – *Н. Г.*], і то неписьменних, та до жінок, головню до наших сільських *бабусь*, які не мають ще нагоди *зіпсувати собі своєї гарної мови* [дослівно, з властивою Сімовичеві емоційною прямою. – *Н. Г.*]. А хто не має нагоди прислухатися до народу, то нехай читає етнографічні матеріали, яких тільки Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові видало близько 40 великих томів» [3: 19].

Велике значення має мова підручників, особливо шкільних, за якими «вбиваються легко в голову» молоді люди слова і фрази. І коли підручники «укладаються похапцем», а їхні укладачі не зважають на чистоту мови, то «цілі покоління на тому терплять». Зокрема, В. Сімович говорить, так сталося в Галичині з багатьма *галицькими інтелігентами*, «які вчилися в галицьких українських школах із підручників, уложених авторами, які не все знали, як слід українську (народню) мову. Через те й галицька інтелігенція витворила собі наче окрему мову, що її колись Кримський дотепно окреслив «львівським жаргоном» [3: 23]. Правда, із галицьких шкільних підручників В. Сімович називає «гарні щодо мови» – наприклад, українські читанки А. Крушельницького та «Підручник до науки українського письменства» Ол. Барвінського.

В окрему соціальну групу В. Сімович виділяє передусім *українських інтелігентів Галичини*. Мова цієї групи освічених людей часто зазнавала польського чи московського впливу, а тому вирізнялася віддаванням переваги якійсь формі чи якомусь виразові. В. Сімович зазначає, що «у Галичині вперто держать ся між інтелігентами польські форми» [3: 310]. Наприклад, «*українська інтелігенція Галичини*, йдучи за польським впливом, уживає часто приименника «*через*» і говорить: *риба зловлена через мене, воріг убитий через тебе, повість написана через Франка* і т. д. В народ-

ній же мові таке «через» означає стільки, що «при допомозі» (риба зловлена при моїй допомозі, я спричинив ся до вбиття ворога, а не я вбив і т. д. Все це полонізм, й їх треба стерегти ся» [3: 283]. Подібно висловлюється автор і про числівник *тисяча*: «У Галичині робить українська інтелігенція велику помилку, вживаючи цього числівника в чоловічому роді: *один тисяч, два тисячі*. Це явний полонізм... й його треба оминати» [3: 235].

Навпаки, уникаючи польського впливу, українська інтелігенція почасти зазнає російського. На жаль, і в нас почуєте, зазначено в «Граматиці...», «в устах українського інтелігента» такі московські форми, як: *ілюстріувати, ігнорувати* й т. д.» [3: 248]. Наприклад, про вживання порівнянь зі сполучником **ніж** читаємо: «Думаючи, що **ніж** – полонізм, українські інтелігенти Галичини вживають (і пишуть) слівця: **чим** (на моск. лад) для порівняння, хоч народ ніде так не говорить. Цього слівця вживати не треба» [3: 190].

Українська інтелігенція робить подекуди помилки і у сфері синтаксичної сполучуваності. Наприклад, «під московським впливом» вона вживає дієслова *дякувати* та *вибачати* зі знахідним відмінком, а не з давальним. А це велика помилка, як зауважує В. Сімович [3: 472].

Серед інтелігенції автор «Граматики...» виділяє і *нового українського інтелігента-галичанина*, «що мову вивчив з книжок». Наприклад, пишучи про прізвища на **-ів** та **-ин** (типу *Ковалів, Хомин*), В. Сімович у виносці додає: «Дуже часто можна почути в устах українського інтелігента (що мову вивчив із книжок) такі *фальшиві* форми: *Коваліва, Коваліву, Ковалівом*... а то вже й цілком *москoвськi: Корольова, Корольову, Корольовим*... і такі форми зустрінете навіть у письменстві (а то ще кажуть: до Львіва, за Золочівом)... Таких форм треба *позбувати ся*, уживати їх *не можна* [курсив наш. – Н. Г.]» [3: 202].

Соціолінгвістичні коментарі у «Граматиці...» В. Сімовича нагадують подекуди процес анкетування, щоб з'ясувати думку респондентів. Наприклад, у параграфі «Як читати церковні книги» В. Сімович пише: «Ще й досі читають так [тобто по-українськи. – Н. Г.] й загалом усі церковні книги в тих частинах Рідного Краю, де не було московського панування, себто в Галичині, на Буковині та на Закарпаттю. Так вимовляють церковні слова ще й досі наші старі, неписьменні бабусі та дідусі, молячись». У виносці автор додає: «Часто в розмові насакаєш при замітках, чому не читати церковних слів із-українська, на такі відповіді: «Так це ж не українська мова – а слов'янська», так наче б тепер була одна якась слав'янська вимова! Такі відповіді фальшиві та вказують тільки на сліди московської школи, де вчили, що всі слав'янські слова треба читати з-московська» [3: 89–90].

Письменники як соціальна підгрупа носіїв мови, яка прямо впливає на кодифікацію норм, у В. Сімовича одержують і позитивну, і негативну оцінку щодо вживання або не вживання тих чи тих граматичних форм. Найчастіше він згадає імена Котляревського, Шевченка, Квітки, Гребінки, Куліша, Старицького, Нечуя-Левицького, Франка, Лепкого, Черкасенка, Кримського, Федьковича, Стефаніка, Руданського, Лесі Українки або обходиться узагальненням «західноукраїнські письменники» чи «українські письменники». Оригінальними є завваги В. Сімовича щодо вживання числівників. «Цікаво, – пише він, – що в українській мові ряд *соток* виходить поза *тисячну*, й **народ скрізь по цілій Україні** говорить: *одинацятьсот, пятнацятьсот, дев'ятнацятьсот*... На жаль, **письменники** цурають ся тих форм і волять уживати: *тисяча сто, тисяча п'ятьсот, тисяча дев'ятьсот*... хоч це оригінальні форми, й головне: *наші* (ще їх мають Німці)» [3: 235]. Або з приводу подвоєння приголосних в

іменниках середнього роду: *Поділля, весілля, життя* тощо: «Надністрянські Українці всі балакають і здебільшого всі письменники цієї частини нашої землі пишуть: *безвіде, Поділе, весіле...*» [3: 64]. Щодо дотримання чергування прийменників *в/у* В. Сімович зауважує, що, «на жаль, не всі письменники – головно новіці – використовують гаразд цей дуже важний і незвичайно цікавий та характеристичний для нашої мови закон. З нових то тільки послідовно придержують ся його *Грінченко, Самійленко, Модест Левицький, Сфремов*, із Галичан – *Мартович*, із давніших письменників – *Куліш*» [3: 63]. Наприклад, щодо іменника «матір» у називному відмінку (як у Шевченка), В. Сімович висловлює таку заввагу: «*На Буковині це слово в однині відчувається як незвичайне (там кажуть тільки мама) й не відмінюють ся...* (Напр. у Федьковича: *Вклонив ся Спасу і Пречистій Мату...*)» [3: 172].

У «Граматиці української мови» В. Сімович умищує у виносках чимало додаткових зауваг, повідомлень, покликаючись на **носіїв певної говірки**, про те, як, де і хто якийсь вираз чи форму вживає. Саме ці «завваги» ми і вважаємо соціолінгвістичними, оскільки вони висвітлюють тісні зв'язки мови і суспільства, мови і соціуму – носіїв мови в різних регіонах України. Найбільше таких «завваг» вміщено до розділів «Звуки» та «Слова», менше – до розділу «Речення». Наприклад, В. Сімович зазначає, що в покутських говірках (на Буковині) «*л*» перейшло в «*у*». Там кажуть *стів (стіл), орев (навіть відмінюють «орева»),* тобто *орела* [3: 43].

У більшості українських говірок немає відмінностей у вимові звука *і* (тверда вимова, коли *і* походить з «*о*») і м'яка, – коли з «*е*», «*ћ*», «*і*» (в *Херсонщині, на Полтавщині, на Підгірні, на Буковині* тощо) [3: 56]. У західноукраїнських говірках (на *Поділлі, в західній Волині, на Галичині, на Буковині, на Закарпатті* і т. д.) у вимові не відчувається подвоєння. Читають і пишуть *весіле, Поділе, безвіде, ріля* тощо [3: 64].

Є такі говірки, в яких немає м'якшення губних. Скажімо, гуцули говорять: *любю, лутю, здорове* [3: 50]. Є діалекти, що не знають м'якого «*ц*». Наприклад, покутяни (під Коломисю), підгіряни на Буковині. Тому вимовляють *хлопец, речинец, кінець* тощо. А подекуди, як пише автор, ще й на галицькому Поділлі (Гусятинський повіт), звідки родом сам В. Сімович, кажуть: *хлопец, кравец, швец, овец*, – хоча *хлопця, вівцю, шевця, місяць* та ін. [3: 51]. В. Сімович наводить з цього приводу розлогий коментар. Зокрема, що м'якого *ц* не має жоден слов'янський нарід, за винятком українців. У виносці читаємо: «Тим то і сміють ся наші люди з Москалів, які ніяк не вимовлять слова: *паялиция*» [3: 52]. До речі, автор послідовно вживає прикметник «московський» у значенні «російський», а «москалі» у значенні «росіяни», абсолютно не ображаючи окремого етносу і його мови.

Своєрідними «респондентами» у В. Сімовича виступають **Надніпрянці, Надністрянці, Волиняки, Покутяни, Підгоряни, Гуцули** та ін. (у «Граматиці української мови» В. Сімович написав з великої літери як власні назви), і назви регіонів: **Київщина, Підгір'я (Підгірря), Галичина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Полісся, Волинь, Покуття, Карпати, Холмщина, Чернігівщина** тощо. Наприклад, викладаючи правила вимови «голосових шелестівок» (дзвінких приголосних, що не оглушуються), В. Сімович радить зважати на можливі помилки в мовленні учнів та виправляти їх: «Як би в деяких околицях, під польським (в Галичині, – тільки ж не Гуцули й не Покутяни, ці вимовляють як слід – на Поліссі, на західній Волині, в Холмщині), або під московським впливом (в північній Чернігівщині) діти в школі робили такі помилки на письмі (і балакаючи)» [3: 40]. Найчастіше В. Сімович використовує вказівку на окремі регіолекти. Приміром, він зауважує, що «*нарічево на Поділлі*» можемо почути деколи форму орудного відмінка «*тросма*», якої «*по*

книжках», тобто в літературній мові не вживають [3: 239]. Із зазначенням меж поширення того чи того явища в говірках В. Сімович вживає і такі узагальнення: «На Буковині, на Підгіррі і в Карпатах живуть форми орудного множини: *твоєми, своєми...* На Волині живуть і ще форми родовика однини: *меї, твеї, свої...*» [3: 214]. «...Зате на Лівобережжі часто стрічаються у лексиконі форми: *ціх, цім, ціми...*» [3: 219]. У деяких принагідних заувагах щодо поширення того чи того мовного явища В. Сімович використовує вставки-винятки. Наприклад, говорячи про вживання дієслівних архаїчних форм типу *буду, будеш робила, будемо несли* та їх поширення на теренах Західної України, автор уточнює в дужках, що *тільки в Галичині та на Поділлі, – на Буковині й на Покутті – ні* [3: 277].

Щодо правомірності вживання граматичних форм супровідними є авторські «репліки-заваги» типу «*Тепер таких форм вже ніхто не вживає*» [3: 164] або «*В західно-українських говірках почується...*» [3: 165].

Говірковими елементами вважає В. Сімович залишки архаїчних дієслівних форм І ос. мн. на **-сми (-сьмо)**, які додаються до форми І ос. одн.: *ходив-сми, був-сми, написав-сми*, які живуть ще «на Підгір'ю, між Гуцулами, на Буковині» [3: 258]. Але тут же констатує, що при цьому «ніхто з письменників-Галичан» таких форм уже не вживає. І у виносці додає поширений каламбурний вислів, що викликає усмішку: «*Із тих форм підсмішковують собі Наддніпрянці і склали на них ось яке двозначне речення: «Яким (як-см – як я) ішов, Трохим (трохи-м – трохи я) не впав, мало-м Яся не забив (мало я не забив ся)»* [3: 259]. Або про народну мову волинян: «*Із «сяду» дісталося Я до волинського слова сядати, замість – сидати, і по цьому слову зараз Волиняка пізнати. Така форма живе, зрештою, подекуди й на Поділлі. Але ж вона «неправильна», і її треба балакати й писати: сидати, сїдаю, сїдайте*» [3: 294].

Своїми соціолінгвістичними заувагами щодо функціонування певного мовного явища в певному регіоні В. Сімович доводить добре знання народної мови і її зв'язки з літературною, з одного боку, з іншого – показує зв'язок історії мови з її сучасним станом, з виявом архаїчних форм у народній мові усєї України. Порівняймо таке міркування В. Сімовича: «*У цілій південній полові України (від Буковини, через південне Поділля, Херсонщину по Катеринославщину), як на закінчення -ить не паде наголос, то кінцеве -ть відпадає, а дієслово дістає закінчення -е (як у І відм.) або -и (на Буковині): носе, робе, возе...*» [3: 306]. Або: «*У цілій південній полові України – від Буковини, Бессарабії, півд. частини Поділля, Київщини, Херсонщини до півд. Полтавщини та Харківщини – широко знані в народі нові форми І ос. одн.: платю, судю, носю...*» [3: 307].

Викладаючи граматичні явища літературної мови та зіставляючи їх з народною мовою чи говірками, В. Сімович зауважує, що чимало граматичних форм у народній мові є узвичасними, засвоєними на підсвідомому, генетичному рівнях, що ще й досі «жива свідомість» того чи того вживання [3: 278]. Наприклад, літературні форми *пекти, товкти, стригти, могли* – нові, «колись усі ми казали й писали: *печи, товчи, стричи, мочи...* Тільки ж ці форми вже загинули і ще тільки живуть на заході України (а то ще почуєте й: *стригчи, помогчи...*)» [3: 293]. Тобто народні форми і вислови колись могли бути нормативними, а з часом змінилися. Отож автор «Граматики...» пов'язує сучасне й минуле покоління носіїв української мови, часто послуговуючись вставним реченням «*усі ми колись казали*», об'єднуючи Захід і Схід України.

Доброзичливі, подекуди іронічні зауваги щодо нормативності вживання того чи того виразу В. Сімович подає через ставлення носіїв іншого регіону. Наприклад, щодо окремого вживання і написання займенникової форми (постфікса) *ся*, що використовує і сам автор «Граматики...», він зауважує так: «Наддніпрянци насміхаються з Галичан, що вони нібито кажуть не *порося, колосся, волосся*, а *сяпоро, сяколо, сяволо...*, через те, що «ся» ставлять перед дієсловом» [3: 348].

Ще одна цікава заувага соціолінгвістичного характеру стосується норми українського мовного етикету – звертання дітей до батьків. Під впливом інших мов відбулися у сфері апеляції певні зміни не на користь українській мовленнєвій традиції ввічливості. В. Сімович, зокрема, зауважує: «Під впливом московської, а то й німецької (на Буковині) звички наша інтелігенція теж перейняла спосіб на батьків «тикати». Розуміть ся, що ту звичку треба викидати з ужитку, треба завертати назад до нашого рідного «викання» батькам. Дехто каже, що «тиканням» нав'язують ся дуже близькі, щирі та сердешні відносини між батьками й дітьми, але це, очевидно, *неправда!* [курсив наш – Н. Г.]» [3: 385].

Спостереження над народною мовою дають підставу авторові «Граматики української мови» для різноманітних теоретичних узагальнень. Дуже часто послуговується В. Сімович словосполученням «*наш народ*», для якого він і написав свою працю. Окремі узагальнення особливо розгорнуті. Наприклад, щодо того, як «*наш народ*» уживає «*дуже радо і при кожній нагоді*» здрібнених та пестливих форм, читаємо: «Не тільки в розмові з дітьми, не тільки тоді, коли хочемо викликати до себе співчуття в когось, не тільки тоді, коли виявляємо свій смуток чи радоші, не тільки балакає зі собою пестливими словами пара закоханих, не тільки стрічаються вони у віршах, у виданій мові – але й так, у звичайній бесіді, при всяких нагодах, і то без огляду на те, який зміст розмови» [3: 116].

Отже, проаналізувавши соціолінгвістичні міркування у граматичній праці В. Сімовича, можемо зробити такі висновки.

По-перше, соціолінгвістичні «зауваги» В. Сімовича – це супровідні невіддільні компоненти стилю його граматичної праці, яка передбачає нерозривний зв'язок із соціумом, носієм мови, що забезпечує передавання інформації, адресованої читачам, отже, оживляє навчальний процес з вивчення української мови. Поняття «соціальне» співвіднесене у В. Сімовича зі системою загальнонаціональної мови, а також з окремими регіолектами. За свідченням польських лінгвістів, мова відображає певну «соціолінгвістичну біографію» – індивідуальну участь у комунікативних ситуаціях як пережитих, даних у досвіді, так і актуальних з відповідною їм мовною поведінкою [7: 50]. Безперечно, у школі мають навчати граматично унормованої мови. Проте учні повинні знати не лише кодифіковані форми її вияву, але й розмовні та діалектні.

По-друге, ці соціолінгвістичні зауваги-коментарі В. Сімовича свідчать про його орієнтацію на народну мову усієї України з урахуванням соціальної стратифікації тодішнього українського суспільства, а не на окремий її варіант чи регіолект. Потреба в таких авторських заувагах, з одного боку, зумовлена неунормованістю українського правопису у 20-х рр. ХХ ст., а з іншого – пов'язана з ідеєю соборності української літературної мови, єдиної для всіх її носіїв Заходу і Сходу, Півдня і Півночі, представників різних суспільних прошарків, особливо інтелігенції – як найбільш освіченої верстви та найкращих українських письменників.

Усі соціолінгвістичні зауваги В. Сімовича орієнтовані на «народ» («усі ми»), на давні витoki і корені української літературної мови, на єдність літературної мови і її регіональних виявів, до яких, як бачимо, В. Сімович ставиться з великою повагою. Такий підхід до розвитку і формування української літературної мови висловив і І. Я. Франко в «Одвертому листі до галицької української молодечі» (1905), в якому є такі слова: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіціальних кордонів». Соціолінгвістичні коментарі В. Сімовича, висловлені у «Граматиці української мови» на початку ХХ ст., актуальні і сьогодні.

Перспективи дослідження витоків соціолінгвістики в Україні вбачаємо в описі маловідомих праць лінгвістів, сучасників В. Сімовича.

1. *Мацюк Г.* До витоків соціолінгвістики: Соціологічний напрям у мовознавстві : монографія / Галина Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 432 с. – («Мова і соціум»; Вип. 1).
2. *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Галина Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с. – («Мова і соціум»; Вип. 2).
3. *Сімович В.* Граматика української мови / Василь Сімович. – К. ; Ляйпціг, 1919. – 584 с.
4. *Шерех Ю.* Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен, 1951. – 402 с.
5. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М., 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
6. *Ставицька Л.* Про термін ідіолект / Леся Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
7. *Skudrzykowa A.* Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej / A. Skudrzykowa, K. Urban. – Krakow ; Warszawa, 2000. – 169 s.

**SOCIOLINGUISTIC COMMENTS IN
«THE GRAMMAR OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»
BY VASYL SIMOVYCH**

Nina Huyvaniuk

*Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi
2, Kotsubynskoho Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine
nina_gujwanjuk@mail.ru*

The article provides account of sociolinguistic comments by Vasyl Simovych, the author of «The Grammar of the Ukrainian Language» (1919), where the social nature of language phenomena is reflected together with their history and territory of distribution. It is one of theoretical principles of the Ukrainian scholar which was tracked in his activity as a member of Prague Linguistic Circle. The members of this circle laid down the foundations of European sociolinguistics defining the prospects of its further development.

Key words: sociolinguistics, language social nature, history of sociolinguistics, Prague Linguistic Circle, Vasyl Simovych.

**СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ КОММЕНТАРИИ В
«ГРАММАТИКЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА» ВАСИЛИЯ СИМОВИЧА**

Нина Гуйванюк

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
ул. Коцюбинского, 2, Черновцы, 58012, Украина
nina_gujwanjuk@mail.ru*

Систематизированы социолингвистические замечания автора «Грамматики украинского языка» (1919) Василия Симовича, в которых раскрыт общественный характер языковых явлений, их история и границы территориального распространения. Это одно из теоретических положений грамматического труда украинского ученого, которое проявилось позже и в его деятельности как участника Пражского лингвистического кружка. Члены этого кружка заложили основы европейской социолингвистики, определив перспективу ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: социолингвистика, общественный характер языка, история социолингвистики, Пражский лингвистический кружок, Василий Симович.

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010